

Osvojování sociologických¹ zákonů společenského vývoje v praktické činnosti lidí

FRANTIŠEK ZICH

Jednou z mnoha otázek, které před marxistickou sociologií kladé socialistická společnost, je otázka exaktního poznání a výkladu působení obecných zákonů společenského rozvoje v konkrétních podmínkách. Jde o otázku neobyčejně praktickou. Marxistická sociologie vychází z pozic vývojového chápání lidské společnosti. Tím, že marxistická společenská věda odhalila základní zákony a hybné síly, jimiž se tento vývoj uskutečňuje, odpověděla na naléhavé požadavky vědecké explanace společenských událostí a společenské změny. Současně tím poprvé v historii na komplexním vědeckém základě vytvořila předpoklady pro cílevědomý (programový) zásah člověka do vlastního osudu. Skutečnost, že objektivní zákony vývoje lidské společnosti jsou neoddelitelně spojeny a prosazují se jen prostřednictvím činností lidí znamená, že možnost uvědomělého a cílevědomého zásahu do osudu lidstva v souladu s těmito zákony, měli lidé od pradávna. Avšak teprve odhalení těchto zákonů, které představují nezbytné vztahy mezi relevantními částmi společenského univerza, vytvořilo předpoklady k využití této možnosti. Není to však předpoklad jediný. Další důležitou podmínkou osvojení si těchto zákonů je to, že se stanou součástí myšlení a jednání nejprogresivnější síly současných dějin. Teprve v tomto spojení se vytváří rozhodující předpoklad pro cílevědomý vstup vědeckého poznání zákonů společenského vývoje do jeho řízení.

Jde o cílevědomé a uvědomělé využívání zákonů společenského pohybu, které se uskutečňuje v důsledku jejich poznání a zájmu určitého subjektu o jejich využití. Lidé ovšem využívali a dosud využívají mnohé z těchto zákonů, nevědomě, tj. aniž je znají, nebo je mají přesně definovány. Jde vlastně o živelné působení objektivních zákonů, uskutečňované prostřednictvím činností lidí, které umožňuje praktické poznání a formuje běžné, na praktické činnosti založené, vědomí lidí.

Živelné působení a využívání zákonů společenského vývoje v činnosti lidí je typické pro předcházející etapy dějin lidské společnosti. Ke snižování této živelnosti a odstraňování prvků neurčitosti ve společenském jednání dochází však právě na základě rozvoje vědeckého poznání. Proto například v kapitalistických podmínkách nacházíme v jednání lidí a složitých společenských subjektů jak živelnost, tak prvky cílevědomosti a uvědomělosti, pokud jde o využívání poznatých zákonů. Podstata možnosti postupného rozšiřování uvědomělé lidské činnosti na základě osvojení zákonů společenského pohybu spočívá v existenci určitých objektivních podmínek. To znamená, že musí existovat takový sociální subjekt, který má zájem a je schopen využít, popřípadě iniciovat výsledky společenskovedního poznání. „V třídních společnostech jsou takovou silou pokrokové třídy, jejichž zájmy se v určité míře shodují se zájmy společenského pokroku a tyto třídy jsou proto schopny vést za sebou více, nebo méně široké vrstvy lidu“ [Glezermann 1982 : 158]. V soudobé kapi-

(1) Předmětem zájmu sociologie jsou především zákony sociální sféry společenského života. Tyto zákony zde označujeme jako sociologické. Podrobněji viz např. A. K. Uledov [1975] nebo S. Michajlov [1985].

talistické společnosti je vládnoucí třída objektivní překážkou rozvoje vědeckosti společnosti, vědomého využívání zákonů, protože jsou v rozporu s jejími zájmy. V socialistických podmínkách je pokrokovou společenskou silou dělnická třída, která ve spojení s pokrokovou socialistickou inteligencí usiluje — v složitých a vnitřně rozporných procesech společenského řízení — o plné využití dosaženého poznání a zvyšování uvědomělosti a cílevědomosti všech procesů řízení.

Osvojení zákonů vývoje není jednorázovou záležitostí. Jde o složitý proces, který zahrnuje poznání zákonů společenského vývoje, ale také zákonů fungování a struktury, (2) dále jejich pochopení relevantním společenským subjektem, ztotožněním se s ním v rovině myšlení a vlastního zájmu, a konečně jednání v jejich intencích, tj. jejich využití v praktické společenské činnosti lidí.

Není nadbytečné zde připomenout fakt, že proces osvojování zákonů má gnozeologický a sociologický aspekt. Poznání zákonů vývoje a fungování společnosti je neoddělitelně spojeno s jejich uplatněním v jednání lidí, což je současně nástrojem jejich verifikace. Celý proces uplatňování zákonů v jednání lidí je paralelně s tím součástí předmětu zájmu a poznávání společenských věd. Tato souvislost je evidentní a byla mnohokrát ověřena. Přesto je patrně užitečné — s vědomím významu gnozeologického a sociologického aspektu procesů osvojování zákonů vývoje fungování a struktury lidské společnosti — upozornit, že tyto procesy zahrnují ještě další souvislosti věcného charakteru, včetně podmínek jejich průběhu. V dalším se budeme zabývat především gnozeologickými a sociologickými aspekty osvojování společenských zákonů v činnosti lidí.

Gnozeologický aspekt spočívá v nezbytnosti neustálého prohlubování znalostí obecných i specifických zákonů společenského vývoje. Nositelem tohoto procesu je především vědecká sféra, v níž působí profesionálně připravení odborníci, jejichž úkolem je poznání podstatných souvislostí společenského pohybu. Jde o stále hlubší proniknutí do teorie společenského vývoje a poznání toho, jak se uplatňuje v konkrétním jednání systémů a subsystémů společnosti. Tento aspekt je zaměřen na odhalování nových souvislostí, posilování vědeckosti či definování zákonů a podmínek jejich platnosti apod. Je významným předpokladem uvědomělého jednání lidí, a tím i ukazatelem stavu rozvoje společenského vědomí. Gnozeologický přístup musí řešit otázky pojetí zákonů, jejich rozlišení, podmínky definování, fungování, jejich vzájemnou podmíněnost apod. Směřuje k definování zákonů, k formulaci teorie. Jako takový je součástí každé společenské vědy, není výsadou jen toho či onoho přístupu. Jinými slovy, každá společenská věda se touto záležitostí musí zabývat.

Na druhé straně postupy, jimiž se zájem o poznání určité oblasti vyvolává a jimiž jsou výsledky tohoto poznání, tedy zákony, teorie, dílčí závěry apod., využívány (vstupují do vědomí a jednání určitých sociálních skupin apod.), představují problematiku výrazně sociologickou. Tyto jevy jsou součástí předmětu sociologie jako vědy, která usiluje o odhalení zákonitostí, jimiž je dosažené poznání osvojeno, stává se součástí myšlení a vstupuje do jednání lidí. Zdůrazňujeme, že toto rozlišení na gnozeologický a sociologický přístup k procesu osvojování si zákonitostí společenského vývoje je relativní. Sociologie navíc vedle sledování cest, jimiž poznání vstupuje do jednání lidí, dále zkoumá obecné a další specifické oblasti a zákonitosti vývoje společnosti. Její předmět je tedy širší.

(2) K problematice pojetí a klasifikace společenských zákonů, viz Zich [1984].

V souvislosti s požadavky praxe, jež jsou v té či oné podobě v současné době formulovány především v dokumentech strany, pocítujeme v oblasti společenské vědy obecně stále více potřebu zkoumat „mechanismy působení obecných zákonitostí“ společenského vývoje. Požadavek na odhalení „mechanismů“ vzniká nejen v sociologii, ale zejména v ekonomii; dnes je formulován již i ve filozofii a vědeckém komunismu.

Pojem „mechanismus využití společenských zákonů“ však zatím není rovněž dostatečně objasněn. Podle našeho soudu přesto, že navozuje jakousi jedno-duchou představu mechanických vazeb a souvislosti mezi jevy, je plně oprávněn. Jeho význam spočívá v tom, že umožňuje hlouběji pochopit souvislosti poznanych společenských zákonů, vztahujících se k různým oblastem společenského života a reálným procesům. Má rovněž význam praktický, neboť zdůrazňuje fakt systémovosti společenských procesů a nezbytnost komplexního přístupu v řídicích činnostech. Problematickou mechanismu působení a využívání zákonů společenského vývoje se zabývá často odborná literatura. Naše stanovisko k vymezení pojmu „mechanismus působení společenských zákonů“ vychází z respektování systémového pojetí společenské reality [Zich 1984 : 122].

Proces osvojování zákonů společenského pohybu je neoddělitelně spojen s řešením řady praktických úkolů v poznání mechanismů jejich projevu (zřetězení, křížení, hierarchie apod.). A zde zjišťujeme zaostávání vědecké analýzy za opatřeními decizní sféry.

Praxe řízení socialistického státu, zejména řízení ekonomické oblasti, například usiluje o vědomé nastolení určitých mechanismů, jimiž — v souladu s poznanými obecnými zákonitostmi vývoje a fungování socialistické společnosti — toto řízení uskutečňuje.

Ekonomický mechanismus zprostředkovává dynamiku působení a naplňování základního a dalších ekonomických zákonů příslušné konkrétně historicky určené společnosti. Tento mechanismus se v podmínkách socialismu přeměňuje v nástroj cílevědomého systémového a komplexního působení. Jeho hlavní formou je plánovitost. Zdokonalování tohoto mechanismu spočívá v současné době mimo jiné ve snaze o stanovení vhodných ukazatelů, jež by respektovaly obecné zákony a současně regulovaly ekonomické jednání lidí. Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství z roku 1980 byl například takovým markantním opatřením, jímž řídicí subjekt usiloval o zdokonalení mechanismu působení obecných zákonů. Další rozvoj tohoto mechanismu v současné době plyne z úkolů, které stanovily závěry XVII. sjezdu KSČ. Jde zejména o vědomé využití teoretických, ale i určitých praktických poznatků, tedy o trvalý proces osvojení zákonů společenského vývoje.

Bylo by možno uvést celou řadu příkladů ilustrujících snahu decizních orgánů rozpracovat ve své řídicí práci mechanismy působení obecných zákonů. Je to například vypracování školské a vzdělávací soustavy vycházející z poznané obecné zákonitosti nezbytnosti růstu vzdělanosti a kvalifikace v souvislosti s rozvojem socialistického způsobu výroby a socialistického způsobu života. Jsou to dále příklady z oblasti sociální politiky, rozvoje sociálně politické aktivity lidí apod.

Procesy uvědomělého vytváření mechanismů fungování obecných zákonů společenského vývoje nabývají v praxi zpravidla podobu organizačních a institucionálních opatření. V této souvislosti je ovšem třeba připustit, že ne každá organizační či institucionální forma určitého společenského procesu má zdůvodněný charakter, má optimální podobu. Ne každý „mechanismus“ ve společnosti funguje na vědeckém základě, je mechanismem vystihujícím působení objektivního zákona společenského rozvoje.

Společenská věda zde pak stojí před řadou vážných otázek gnozeologického i meritorně sociologického charakteru. Patří sem především otázka vztahu určité organizační formy instituce a příslušného (příslušných) obecného zákona. Jde o to, zda tato forma skutečně představuje optimální mechanismus působení obecného zákona (zákonů), zda tento mechanismus vystihuje příslušný společenský proces a je touto formou dostatečně vyčerpán a zajištěn, či zda se překrývá s dalšími institucemi atd. S tím souvisí vážná otázka, zda v případě nevyčerpání či neadekvátnosti organizačně institucionálního mechanismu působení obecného zákona vývoje určité oblasti společenského života nevzniká její deformace, popřípadě i otázka, jaké jsou důsledky této deformace. Dále s tím souvisí problém, z jaké příčiny (příčin) dochází k neoptimálnímu vytváření institucionální formy mechanismu působení zákona. Zda to plyne jen z nedostatečného poznání a osvojení si obecného zákona příslušného procesu, či zda příčiny spočívají například v působení jiných paralelních, tj. souladných zákonů, nebo zda zde působí dokonce zákony kontradiktorní. Příčiny mohou být rovněž v subjektivním činiteli procesů, a to v tom případě, kdy se rozcházejí zájmy subjektů vstupujících do procesu. Je zřejmé, že tyto složité otázky vytváření, působení a vývoje mechanismů obecných zákonů společenského vývoje, stejně jako jejich vzájemná skladba a podmíněnost, vyžadují důslednější a systematický rozbor. Ten se neobejde bez uplatnění sociologického přístupu a bez objasnění následujících, dosud nedostatečně rozpracovaných otázek.

Jak přesněji chápat pojem zákon, jak stanovit pravidla jeho definování, včetně podmínek jeho platnosti. Jaký je stav definování obecných sociologických zákonů ve vztahu k potřebám praxe. Co tvoří v současné době funkční obsah sociologické teorie ve vztahu k praxi řízení socialistické společnosti a v neposlední řadě jaký je sociologický mechanismus působení obecných společenských zákonů.

Objasnění těchto náročných otázek představuje určité minimum jako předpoklad pro správné chápání toho, jaké máme v současné době možnosti vstupovat uvědoměle do řízení společnosti. Jestliže si například dostatečně neobjasníme pojem zákona a jeho funkce ve společnosti, překonáme patrně jen obtížně nebezpečí zveličování jeho významu a přeceňování jeho samostatnosti. Je třeba rovněž skoncovat s představou zjednodušující působení obecných zákonů. Proces osvojení si zákonů pro potřeby společenského řízení neprobíhá tak, jako by kdesi v prostoru existovaly objektivní zákony jako osud a jedinou možností člověka by bylo tento osud poznat a podle toho se chovat. Zákony neexistují v abstraktní podobě, jaksi samy o sobě, ale jsou obsaženy ve věcech, ve vztazích, v činnostech a jednání lidí. Proces osvojení zákonů společenského vývoje a fungování je právě proto jak procesem jejich poznání, tak jejich využití v činnosti lidí. Reálné nebezpečí fetišizace zákonů, s nímž se často setkáváme v propagandě, ale i při výuce společenských věd i ve společenskovědním výzkumu, má řadu negativních důsledků v jednání společenských skupin a jednotlivých lidí. Fetišizace může například vést k rezignaci na vlastní aktivitu dosahování určitých cílů, vede k podlehnutí fatalistickým představám o působení zákonů vývoje, nebo k oportunistickému jednání ve smyslu „ono se to vyřeší samo“, nebo „počkejme, až co se ukáže“. Na druhé straně takovýto přístup zpravidla postupně vede k nedůvěře v působení zákonů vůbec, k neschopnosti rozlišovat podstatné od nepodstatného nebo k voluntarismu a subjektivismu.

Pokud jde o problém filozofických východisek řešení otázek poznání působení zákonů vývoje, nechceme zde opakovat známé obecné metodologické prin-

cipy marxistické vědy. (3) Nutně však musíme odpovědět na otázku, která je obsažena v každé úvaze o životě společnosti a na kterou jsme zde v dosavadním textu již fakticky implicitně odpověděli. Je to otázka společenského vývoje. V souladu s marxistickým pojetím přírody a společnosti vycházíme z faktu, že svět se vyvíjí. To znamená, že naše stanovisko ke společnosti respektuje fakt historismu a dialektickomaterialistické podmíněnosti všech společenských jevů. Tím se marxistická sociologie zásadně liší od většiny metodologických doktrín nemarxistické sociologie. Tyto koncepte zpravidla v duchu pozitivistických postulátů odmítají třídně hodnotící přístup, materialistické pojetí společenských procesů a krajní z nich, ahistorismus, odmítá evoluční hledisko. Jsou založeny především na komparativní, strukturně funkcionální či jen formální systémové metodologii. Neusilují o odhalení vývojových zákonů a o poznání úlohy sociálních subjektů společenského vývoje. Jejich snaha je zpravidla zaměřena jen na explanaci určitých reálných sociálních vztahů. Pokud si vědci v této explanaci kladou za cíl osvětlit také příčinný vztah, zaměřují svoji pozornost zpravidla na problém vztahu mezi jednotlivým faktem a univerzálním zákonem. Příklad tohoto způsobu objasňování společenských vztahů můžeme nalézt například u K. R. Poppera [Popper 1957], který se opírá o metodologii J. S. Milla. Tvrdí, že příčinný výklad určité zvláštní události znamená její vydedukování a popis, a to buď na základě nějakého univerzálního zákona, nebo na základě určité situace, kterou označuje jako specifické podmínky vzniku. Tím je možno rozlišit dva typy příčinné explanace, tj. vědeckou a historickou. Vědecká explanace příčinného vztahu je zaměřena právě na vztah mezi zvláštním faktem a univerzálním zákonem. Historická explanace se naproti tomu soustřeďuje na vztah mezi zvláštním faktem a specifickými podmínkami jeho vzniku. Není zde tedy stavěna otázka, jaký je vývojový zákon, ale jde o výklad podmínek vzniku nějakého jevu. Univerzální zákon tedy má podobu základního logického zákona univerza a je absolutizací tohoto vztahu. Takovýto přístup ke společenským jevům vede k odmítání explanace vývojových změn a k popření jejich historickovývojového obsahu a podmíněnosti.

Také tzv. historická sociologie provozovaná v rámci nemarxistického směru fakticky neusiluje o příčinný výklad vývojových změn ve společnosti. Místo odhalení evolučního zákona zpravidla končí u historického popisu a interpretace určité události. Buržoazní sociologové zde většinou z důvodů akceptování pozitivistické a empirické metodologie nemohou proniknout pod povrch faktů, odhalit podstatné vztahy a končí tak svoje úsilí zpravidla v oblasti formální klasifikace a výkladu sociálních jevů. To se týká v podstatě například i Maxe Webera, který se jinak vyznačoval snahou o aplikaci historického výkladu jevů. Tvrdil však, že kauzální výklad historické skutečnosti není opodstatněný. Měl na mysli zejména Marxovu koncepci materialistického pojetí dějin. Weberovi nejvíce vadí fakt, že tato koncepce byla osvojena dělnickou třídou, stala se jejím světovým názorem a doktrínou sociálního vývoje. Weber vystupuje proti kauzální explanaci sociálních jevů založené na materialistickém základě, tj. proti základní metodě marxistických společenských věd, a hájí naopak metodu jejich interpretace, tj. výkladu jejich existence, podoby a podmínek. (4)

V současné buržoazní sociologii existuje mnoho různých forem vyjádření ahistorického chápání společnosti. Řada koncepcí nesprávně přeceňujících tu či onu stránku společenských procesů dochází k nevědeckému osvětlování společenského pohybu, změny, vývoje. Typickým příkladem tohoto přístupu jsou například tzv. koncepte industriální společnosti a jejich moderní varianty,

(3) Podrobně rozebírá tyto otázky např. práce G. J. Glezermanna [1982].

(4) Podrobný výklad a kritika koncepte M. Webera viz např. [Dějiny 1982].

přečnující úlohu technologického faktoru ve společenských procesech. Není možné zabývat se zde rozborem všech významnějších teorií nemarxistického výkladu společenského pohybu. Uvedené příklady však jasně ukazují, že pro tuto orientaci sociologie je příznačné metafyzické odtrhávání pohybu od vlastní existence sociálních objektů.

Těchto několik příkladů popírání a nedoceňování společenského vývoje v buržoazní sociologii jsme ukázali rovněž jako důkaz významu procesu osvojování vědeckých poznatků v praktické činnosti lidí. Tento proces slouží jako nástroj verifikace vědeckých zákonů, je korektivem metodologie a směru zkoumání společenských procesů.

Osvojování zákonů společenského vývoje jako předpoklad zdokonalování řízení

Význam procesu osvojování zákonů společenského vývoje roste zvláště v souvislosti s nezbytností přesněji programovat a předvídat vývoj hlavních společenských procesů. Úkoly budování socialistické společnosti, které stanovil XVII. sjezd KSČ, souvisí s mimořádnou dynamičností všech společenských procesů. Cíle v oblasti ekonomického a sociálního rozvoje, jež jsou zahrnuty ve *Směrnici společenského rozvoje*, vyžadují zdokonalování řízení a účinnější uplatňování vlivu řídicích subjektů ve všech společenských procesech. Řídicí práce se zaměří ještě více na intenzifikaci a neustálé zvyšování efektivity veškeré práce. Tato orientace v naší společnosti ovšem není zásadně něčím novým. Relativně nový aspekt v přijímaných opatřeních a vyžadovaných přístupech spočívá v jejich komplexnosti a větší adresnosti. Koneckonců novost spočívá i v naléhavosti s jakou je nezbytné důsledně pokračovat v zavádění nových efektivních a zdokonalování již dříve přijatých řídicích opatření. Zavedené hledisko „vlastního výkonu“ nelze například chápat jen jako ekonomický ukazatel a je třeba proto posílit jeho komplexní význam. Mělo by se fakticky stát určitým obecným sociálním normativem výkonu všech pracujících. Zde se, jak plyne ze zkušeností se zaváděním například Souboru opatření z roku 1980, ale i jiných podobných nástrojů, totiž zřetelně ukazuje, že všechny ekonomické ukazatele, normy, opatření atd. jsou do konkrétních činů lidí vždy v té či oné míře transformovány složitými sociálními a politickými vztahy, jež reálně existují a fungují v rámci všech organizací a prostupují horizontálně a vertikálně všechny stupně společenského systému.

Obtíže se stanovením optimálních kritérií hodnocení „vlastního výkonu“ i ostatních ukazatelů pak spočívají hlavně v tom, jak objektivně, tj. z celospolečenského hlediska, „změřit“ výkon nejen výrobně ekonomických celků, ale také výkon jejich jednotlivých složek. Vystupuje zde do popředí otázka společenských vztahů, norem, obsahu práce, její náročnosti, společenské užitečnosti atd.

Spolu s tím vyvstává naléhavá otázka, jaký prostor pro aktivitu lidí vytváří organizační uspořádání a vybavení institucí, zákonné a statutární a další normy, jimiž je kodifikováno plánované fungování institucí. Jaký prostor nechává určité uspořádání pro práci řídicího pracovníka, pro jeho aktivitu, iniciativu, rozhodnost, uplatnění kvalifikace atd.? Jaký motivační prostor (či tlak na pracující) vytváří toto uspořádání spolu s dalšími společenskými podmínkami? K čemu a k jaké práci jsou pracující motivováni, k jakému druhu jednání vedení?

Obsahem současné etapy našeho vývoje je další pokrok v budování rozvinuté socialistické společnosti. XVII. sjezd KSČ klade důraz mimo jiné na spojování výsledků vědeckotechnické revoluce s novými společenskými vztahy, dále na nezbytnost komplexního řešení politických, sociálních, ekonomických, kulturních a ideově výchovných otázek. Jde o náročné úkoly, jež musí vedoucí síla

společnosti — komunistická strana — řešit na vysoké úrovni v celém složitém komplexu. Důraz, který základní stranické dokumenty kladou na nezbytnost komplexního přístupu k řízení společenských procesů, vyžaduje další prohloubení poznání dynamiky a mechanismu působení obecných zákonů společenského vývoje. Obecná znalost jejich působení v současné etapě je nezbytná pro dlouhodobé koncepční řízení společnosti, je dále nutnou podmínkou pro operativní řízení, neboť tvoří metodologický základ, kostru jednání řídicího subjektu. Současně však pouze obecná znalost zákonů vývoje sociálně ekonomických procesů je nedostatečná, neboť konkrétní řídicí činnost vyžaduje nezbytně další, hlubší a podrobnější poznatky, jež jsou důležitou informací při přijímání konkrétních řídicích rozhodnutí. Význam tohoto typu informací roste právě v souvislosti s požadavky na komplexnost řízení naší společnosti. Dá se říci, že komplexnost v řízení předpokládá, vedle dalších podmínek, také poznání všech podstatných zákonů a mechanismů jejich souvislosti i procesů jejich osvojování v praktické činnosti lidí.

V prohlubování poznání sociálních procesů má — vedle ostatních marxistických společenských věd — stále větší důležitost sociologický přístup. Specifika sociologické informace a její význam pro prohloubení komplexnosti řízení vyplývá z předmětu zájmu této vědy a metody, již poznává sociální jevy. Sociologické poznání, podle slov V. G. Afanasjeva, má pro řízení význam především v tom, že pomáhá odhalovat složitou anatomii a fyziologii sociálního systému, příslušné strukturně funkční vztahy a tendence jeho rozvoje. Již z tohoto velmi stručného vymezení cíle a funkcí sociologického zkoumání je zřejmé, že jej nelze ztotožňovat jen se zkoumáním vědomí, nebo pouze s jednoduchou deskripcí sociální reality, nebo dokonce s jakýmsi servisem pro činnost obecnějších společenských věd.

Vzhledem k úkolům, které má celá společenská věda plnit v procesu realizace výstavby rozvinuté socialistické společnosti, je nezbytné prohloubit zejména teoretické roviny sociologického poznání. To prakticky znamená, že cíle sociologických výzkumů by neměly být omezovány jen na vlastní proces verifikace stanovených hypotéz, ale měly by směřovat k širšímu a obecnějšímu poznání. Na výzkum je nutno nahlížet proto jako na součást celého poznávacího procesu vědy. Cíle sociologického zkoumání by měly být orientovány k poznání zákonitosti, k definování zákona, podmínek jeho platnosti a stanovení jeho dalších podstatných souvislostí. Jinými slovy, měly by směřovat k poznání celého mechanismu podstatných společenských vazeb jako podmínky pro plné pochopení zákona a jeho osvojení pro praktickou činnost lidí.

Podobně by měla být zaměřena aktivita v oblasti rozvoje obecné sociologické teorie. Zásadní směry jejího rozvoje i její funkce byly již dostatečně vytyčeny v diskusích o pojetí předmětu a metodologických zásadách marxistické sociologie. V další práci bychom proto měli přijít k pozitivním pokusům o formulaci speciálních sociologických zákonů společenských procesů a teorie jednotlivých oblastí.

Rozpracování obecné sociologické teorie, vycházející z historického materialismu, předpokládá přesnější definování speciálních sociologických zákonů. Sociologická teorie je zejména důležitá pro efektivní zpracování prognózy sociálního rozvoje naší společnosti. Sociální prognóza svým způsobem korunuje vědeckou práci, nebo jinými slovy: kvalita prognózy, předpovědi vývoje předmětu zájmu vědy, je určitým kritériem stavu jejího rozvoje.

Je možno tedy postavit otázku, jak kvalitní prognózu sociálního vývoje jsme schopni v současné době zpracovat pro potřeby řídicích sfér. Prognózovat znamená odpovědět na otázku „... co lze očekávat v budoucnosti na základě současného i dalšího možného vědeckého poznání společenských procesů, bude-li

určitá objektivní zákonitá souvislost jevů tvořit základ současných i v budoucnu očekávaných podmínek“ [Glezerman 1982 : 122].

Sociologická práce v oblasti prognózování byla u nás v minulosti soustředěna jednak na rozpracování metodologie prognózování, jednak na zpracování dílčích prognóz, vztahujících se k jednotlivým oblastem života společnosti (např. prognóza vývoje volného času, vzdělání, spotřeby apod.). Nejobecnější charakter má prognóza vývoje sociální struktury. Pro potřeby vědeckého řízení je nezbytné zpracovat komplexní sociální prognózu, která bude v syntetizujícím pohledu obsahovat všechny hlavní sociální (5) procesy. Dílčí prognózy jsou zpracovávány většinou na základě empirických metod a zdrojů, a to zpravidla jako extrapolace stávajících procesů zachycených na určité bázi dat v časově různě odlehklých intervalech. To samo o sobě ovlivňuje kvalitu těchto prognóz. Extrapolace dat nepostihuje možné směry paralelních procesů, které tvoří podmínky prognózovaných jevů. Tam, kde se počítá s určitými změnami na základě plánovaných či zamýšlených opatření (např. intenzifikace práce), je kvantifikace zpravidla obtížná. Z toho plyne, že tyto prognózy jsou málo exaktní a jen přibližné. Pro řídicí praxi by bylo navíc žádoucí zpracovávat „alternativní prognózy“, respektující právě změny, k nimž může dojít a jež mohou být i prostředkem dosažení žádoucích cílů. Stávající způsob zpracovávání sociálních prognóz v neposlední řadě neumožňuje dostatečně predikovat jejich aktivní funkci, tj. předpokládat jejich dopad na jednání lidí.

Všechny tyto skutečnosti ukazují, že metody a možnosti zpracování sociálních prognóz jsou omezené. Nejde přitom o kladení nějakých absolutních požadavků na prognózování. Neočekáváme, že bude tedy možné předpovídat chování sociálních subjektů do všech detailů. Sociální prognózu chápeme jako postihu hlavní tendence vývoje v určitých podmínkách, s určitými předpoklady. Potřebujeme však přesně předvídat hlavní směry vývoje sociální sféry a její dopady zejména do ekonomické oblasti.

Nedostatečná úroveň stávajícího sociálního prognózování, ale i určité rozpaky kolem cílů a dalšího postupu rozvoje sociálního plánování podle našeho soudu souvisejí s problémy plynoucími ze současného stavu rozvoje sociologické teorie. Proces osvojování obecných i specifických zákonů neprobíhá dosud uspokojivě ani ve fázi jejich definování, poznání jejich vzájemných souvislostí a vlivu na konkrétní procesy, objekty a jevy. Neznáme tedy dostatečně mechanismy jejich působení, a proto nemůžeme dostatečně využívat ani dosavadní obecné poznatky o vývoji společnosti. V důsledku toho jsou společenské decizní praxi vlastně nabízeny relativně neucelené teorie, respektive pouze dílčí poznatky o působení jednotlivých zákonů. Vzniká tím pak velký prostor pro empirismus a praktikismus v řízení společenských procesů, s nímž ruku v ruce jde nebezpečí subjektivismu. Z pohledu tématu naší úvahy jde tedy o osvojování neúplných a fakticky i nepřesných poznatků o sociální sféře společnosti. (Je třeba ovšem konstatovat, že v podobné situaci se nacházejí i ostatní společenské vědy.) Nedostatečně konkretizované obecné poznatky o zákonech společenského pohybu proto vyžadují intenzivní rozvoj především teoretické práce, zejména využití historicko-logické metody poznání, rozpracování konceptuálního aparátu a vazeb jednotlivých pojmů, dílčích poznatků, popřípadě i teorií. Současně je třeba zdokonalit schopnosti syntetizace dílčích poznatků z empirických výzkumů jako předpoklad pro konkretizaci často značně abstraktních závěrů.

(5) Sociálním zde rozumím „společenské v užším slova smyslu“. Zahrnuje tedy především strukturu sociálních skupin ve společnosti, bezprostřední vztahy mezi lidmi, sociální aspekty ekonomických, demografických a dalších procesů atd. Podrobně viz Zich [1984].

Proces osvojování sociologických zákonů společenského vývoje tedy chápeme jako proces zdokonalování práce v celé oblasti sociologického bádání. Zahrnuje rovněž vstup výsledků tohoto bádání do praktické společenské činnosti. Základní podmínkou zdokonalení osvojování sociologického poznání je podle našeho soudu intenzivní a energické rozpracování teorie marxisticko-leninské sociologie.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Vědecké řízení společnosti*. Praha, SNP 1977.
Dějiny buržoazní sociologie 19. a začátku 20. století. Praha, Svoboda 1982.
Glezermann, G. J.: *Zákony společenského vývoje, jejich charakter a využívání*. Praha, Svoboda 1982.
Marx, K. — Engels, B.: *Německá ideologie*. In: *Vybrané spisy*. Praha, Svoboda 1976.
Michajlov, S.: *Sociologičeskije problemy rozvitogo socializma*. Moskva, Progress 1985.
Popper, K. R.: *The poverty of Historicism*. Boston 1957.
Rychtařík, K.: *Sociologie poznání a přeměny světa*. Praha, Svoboda 1985.
Solcová, M. a kol.: *Sociální politika KSC*. Praha, Svoboda 1984.
Uledov, A. K.: *Sociologičeskije zakony*. Moskva, Mysl 1975.
Zich, F.: *Společenský vývoj a pojetí zákona*. Sociologický časopis 1984, č. 2.
Zich, F.: *K otázce klasifikace společenských zákonů*. Sociologický časopis 1984, č. 3.
Zich, F.: *K problému vymezení „sociálního“*. Filozofický časopis 1984, č. 3.

Резюме

Ф. Зих: Освоение социологических законов общественного развития в практической деятельности людей

Автор очерка в общей плоскости анализирует проблематику познания и использования законов развития, функционирования и структуры общества. Познание и использование законов он понимает как процесс освоения их объективного существования и действия. В очерке различаются гносеологический и социологический аспекты освоения. Гносеологический аспект состоит в постепенном углублении знаний об отдельных законах и их системах (теориях). Социологический аспект прослеживает социальную обусловленность познания, процессы, которые предшествуют использованию этих законов в деятельности людей и их непосредственное вступление в эту деятельность.

В очерке подчеркивается социальная обусловленность заинтересованности людей в освоении законов общественного развития. Здесь же характеризуются недостатки немарксистских методологических подходов к их познанию.

Автор констатирует значение диалектико-материалистической методологии при изучении и использовании общественных законов и факт жизненной заинтересованности революционного субъекта современного этапа, рабочего класса, в их все более глубоком и всестороннем познании. Разработка системы социологических законов (теории социального развития) является предпосылкой комплексного прогнозирования и управления общественным развитием.

Summary

F. Zich: Appropriation of Sociological Laws of Social Development in the Practical Activity of People

On the level of general reflection, the paper devotes attention to problems of the cognition and application of laws governing the development, functioning and structure of society. The cognition and application of laws are conceived as a process of the appropriation of their objective existence and functioning. The gnoseological and the sociological aspect of this appropriation are distinguished. The gnoseological aspect consists in gradually increasing the knowledge of single laws and their systems (theories). The sociological aspect is concerned with the socially conditioned character of this knowledge, with processes preceding the application of these laws in the people's activity, as well as with their direct entrance into this activity.

Stress is laid on the socially conditioned character of the interest in the appropriation of the laws of social motion by people. The deficiencies of non-Marxist methodological approaches to their cognition are pointed out.

Reference is made here to the important role of the dialectico-materialistic methodology in the research and application of social laws, as well as to the fact of the vital interest taken by the revolutionary subject of the present epoch — the working class — in their more profound and more manifold knowledge. The elaboration of a system of sociological laws (theory of social development) is a precondition of the complex prognostication and control of social development.